

बालविकास केन्द्रमा शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्रसंकाय शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन

विभाग स्नातकोत्तर तह (एम.एड) दोस्रो बर्षको आशिक

आवश्यकता पुरा गर्न प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता

पूर्णराज घिमिरे

त्रि.वि.द.नं. २९९५३-९०

परीक्षा सि.न. २४०००३४/०६५

क्याम्पस रोल नं. १३५ / ०६३

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस

भरतपुर, चितवन

भाद्र, २०६८

शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

सिफारिस- पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय, सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस, शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभागको स्नातकोत्तर तहका शोधकर्ता पूर्णराज घिमिरेद्वारा “बालविकास केन्द्रको शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया” शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । निजवाट तयार पारिएको यस अध्ययनवाट म सन्तुष्ट छु र यसको मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

.....

स. प्रा. जयकृष्ण शर्मा

(शोध निर्देशक)

शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस

भरतपुर, चितवन

मिति : २०६८ /   /

शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

स्वीकृति- पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय, सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस, शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभाग स्नातकोत्तर तहका शोधकर्ता पूर्णराज घिमिरेद्वारा “बालविकास केन्द्रको शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया” शीर्षकमा शोधकार्य पूरा गरी स्वीकृतिका लागि प्रस्तुत गर्नु भएकोले शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृत गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति

१. उप प्रा. श्री कुवेरनाथ शर्मा	विभागीय प्रमुख	.....
२. स. प्रा. जयकृष्ण शर्मा	शोध निर्देशक	.....
३ प्रा. आनन्दमान सिंह शाक्य	वाह्य परीक्षक	.....

मिति : २०६८/०५/१८

कृतज्ञता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्र संकाय अन्तर्गत शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभाग अन्तर्गत द्वितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि “बालविकास केन्द्रको शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया” नामक शोधपत्र तयार पारिएको छ ।

यस शोधपत्र तयारीका क्रममा आफ्नो अमूल्य समय दिनुभइ आवश्यक सन्दर्भसामग्रीका साथै शोधअध्ययनमा मार्गदर्शन प्रदान गरी आवश्यक सहयोग सर-सल्लाह समेत दिनुहुने मेरा अति आदरणीय गुरु तथा शोध निर्देशक सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पसका सहायक प्राध्यापक जयकृष्ण शर्माप्रति हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । त्यस्तै शोधकार्यको क्रममा महत्वपूर्ण सुझाव प्रदान गरी शोधपत्रलाई मुर्तरुप दिन हरतरहबाट सहयोग गर्नुहुने यसै क्याम्पसका शिक्षा विभागीय प्रमुख उप-प्राध्यापक कुवेरनाथ शर्मा, सहायक क्याम्पस प्रमुख उप-प्राध्यापक होमनाथ सापकोटा, उप-प्राध्यापक रमाकान्त सापकोटा लगायत सबै गुरुहरुप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्न चाहन्छु ।

यस शोधपत्र तयारीको क्रममा तथ्याङ्क र सूचना संकलनमा सहयोग पुर्याउनु हुने अध्ययन छनौटमा परेका विद्यालयका सहयोगी कार्यकर्ता , सम्बन्धित विद्यालयका प्र.अ., वि.व्य.स.का प्रतिनिधिप्रति हार्दिक धन्यवाद प्रकट गर्दछु । त्यसैगरी शोधपत्रको छपाई र शुद्धा शुद्धिमा सहयोग पुर्याउनु हुने ऋतुसिं ठकुरी र कम्प्युटर टाईप र प्रिन्ट गरी समयमानै शोधपत्र तयार गरी सहयोग पुर्याउने सुजु फोटोकपी प्रति आत्म देखिनै धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

यसका अतिरिक्त मेरो जिवन संगिनी सुनिता घिमिरे, छोरी अनुसा र छोरा अन्जान घिमिरे बाट यस शोधअध्ययनमा प्राप्त भएको सहयोग प्रति विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु । यस शोधपत्र स्थलगत अध्ययनबाट प्राप्त सूचनाहरुको आधारमा तयार पारिएकोले बालविकास केन्द्रको शिक्षण सिकाइ र यस विषयसँग सम्बन्धित सबैका लागि उपयोगी हुन सक्ने अपेक्षा गरेको छु ।

पूर्णराज घिमिरे

शोधसार

यो शोधपत्र बालविकास केन्द्रको शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया शिर्षकमा गरिएको छ । यस अध्ययनको बालविकास केन्द्रको शिक्षण सिकाइ प्रक्रियाको विश्लेषण गर्नु रहेको छ । निर्धारित उद्देश्य प्राप्तिका लागि सम्भावना रहित नमूना छनौट अन्तर्गतको उद्देश्यमूलक नमूना छनौट विधिका आधारमा चितवन जिल्ला अन्तर्गतका गितानगर गा.वि.स भित्रका ४ वटा र भरतपुर नगरपालिका भित्रका ४ वटा गरी जम्मा ८ वटा सामुदायिक विद्यालयमा सञ्चालित बालविकास केन्द्रका सहयोगी कार्यकर्ता अभिभावक, प्र.अ., वि.व्य.स, स्रोतव्यक्ति र वि.नि गरी जम्मा ३४ जना सँग अन्तर्वार्ता र अवलोकन फाराम माध्यमबाट प्राथमिक तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ । द्वितीय तथ्याङ्क संकलनका लागि अनुसन्धानसँग सम्बन्धित विद्यालयका अभिलेखहरु र पत्रपत्रिका, लेखरचना, अप्रकाशित शोधपत्रहरु तथा साहित्यहरुलाई आधार लिइएको छ । प्राप्त भएका र संकलन गरिएका तथ्याङ्कलाई वर्णनात्मक तरिकाले व्याख्या एवं विश्लेषण गरिएको छ ।

शोधअध्ययनको क्रममा बालविकास केन्द्रको शिक्षण सिकाइको सम्पूर्ण जिम्मेवारी सहयोगी कार्यकर्ताको रहेको पाइयो । बालविकास केन्द्रमा शिक्षण सिकाइका लागि कक्षाकोठामा पाठ्यपुस्तक, पाठ्यसामग्री निर्देशिका, शैक्षिक सामग्री र उपयुक्त फर्निचरको अवस्था नाजुक रहेको पाइयो । सम्बन्धित विद्यालयका प्र.अ बाट बालविकास केन्द्रको शिक्षण सिकाइको अवलोकन गर्ने गरेको पाइयो । स्रोतव्यक्ति विद्यालय निरीक्षकको भूमिका सहयोगी कार्यकर्ता छनौट प्रक्रियामा बाहेक खासै प्रभावकारी देखिएन । अध्ययनबाट सहयोगी कार्यकर्ताको उचित तालिम र न्यायोचित पारिश्रमिक सम्बन्धि गुनासो रहेको पाइयो ।

अभिभावकहरुको अंग्रेजी शिक्षा प्रतिको बढ्दो आकर्षण र चाहनालाई मध्येनजर राख्दै सामुदायिक विद्यालयका बालविकास केन्द्रको शिक्षण सिकाइको माध्यम अंग्रेजी बनाइएको पाइयो । बालविकास केन्द्रलाई थप प्रभावकारी बनाउन विद्यालय तहको शिक्षा नितिमा नितिगत पुर्नसंरचना गरी बालविकास केन्द्रलाई तहगत संरचनामा राखी छुट्टै व्यवस्था गर्नु पर्ने सुझाव राखिएको छ । बालविकास केन्द्रको शिक्षण सिकाइमा सुधार गर्न वि.व्य.स, अभिभावक, सहयोगी कार्यकर्ता, प्र.अ., वि.नि. स्रोतव्यक्ति लगायत अन्य सरोकारवालालाई थप उत्तरदायी बनाउनु पर्ने निष्कर्ष निकालिएको छ । प्रत्येक बालविकास केन्द्रमा पाठ्यक्रम, निर्देशिका, शिक्षण सामग्री

व्यवस्था गरी शिक्षण विधि, सिकाइ उपलब्धिको मापन, निरन्तर मूल्याङ्कनमा एकरूपता कायम गर्नुपर्ने, सहयोगी कार्यकर्ता तालिमको साथै उचित पारिश्रमिक उपलब्ध गराउनु पर्ने, नियमित निरीक्षण गर्नुपर्ने, बालमैत्री शिक्षण सिकाइ वातावरण सिर्जना गर्नुपर्ने कुराहरु सुझावका रुपमा पेश गरिएको छ ।

यस अध्ययनले बालविकास केन्द्रको शिक्षण सिकाइ प्रक्रियामा संलग्न रहेर काम गर्ने व्यक्तिहरु एवं शिक्षण सिकाइ सम्बन्धि जानकारी राख्न इच्छुक सबैका लागि सहयोगी हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

विषयसूची

सिफारीस पत्र	I
स्वीकृति पत्र	II
कृतज्ञता	III
शोधसार	IV
विषयसूची	VI

परिच्छेद एक : परिचय

१.१. पृष्ठभूमी	1
१.२. समस्याको कथन	5
१.३. अध्ययनको औचित्य	6
१.४. अध्ययनको उद्देश्य	7
१.५. अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू	7
१.६. अध्ययनको परिसीमा	8

परिच्छेद दुई : सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका

२.१. सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	9
२.२. अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका	14
२.३. शैक्षिक उपादेयता	16

परिच्छेद तीन : अध्ययन विधि

३.१. अनुसन्धानको ढाँचा	17
३.२. जनसंख्या र नमूना छनौट प्रक्रिया	17
३.३. अध्ययन साधनको निर्माण	18
३.४. तथ्याङ्क संकलनका स्रोतहरू	19
३.५. तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया	19
३.६. तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण प्रक्रिया	20

परिच्छेद चार : तथ्याङ्कको व्याख्या तथा विश्लेषण

४.१. बालविकास केन्द्रको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप	21
४.१.१. सहयोगी कार्यकर्ताको छनौट प्रक्रिया	22
४.१.२. शिक्षण सामग्रीको निर्माण, प्रयोग र भण्डारण प्रक्रिया	25
४.१.३. पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकको प्रयोग प्रक्रिया	27
४.१.४. शिक्षण र मूल्याङ्कन प्रक्रिया	28
४.१.५. बालबालिकालाई सिकाइप्रति उत्प्रेरित गर्ने प्रक्रिया	30
४.१.६. शिक्षण सिकाइमा सहयोगी कार्यकर्ता र बालबालिकाको सहभागिता	31
४.२. बालविकास केन्द्रको शिक्षण सिकाइमा सरोकारवालाको संलग्नता	32
४.२.१. अभिभावकको संलग्नता	33
४.२.२. विद्यालय व्यवस्थापन समितिको संलग्नता	34
४.२.३. प्रधानाध्यापकको संलग्नता	35
४.२.४. सहयोगी कार्यकर्ताको संलग्नता	36
४.२.५. विद्यालय निरीक्षक/स्रोत व्यक्तिको संलग्नता	37
४.३. बालविकास केन्द्रको शिक्षण सिकाइमा देखिएका समस्याहरु	40
४.४. बालविकास केन्द्रको शिक्षण सिकाइ समस्या समाधानका उपायहरु	45

परिच्छेद पाँच : प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझावहरु

५.१. प्राप्ति	50
५.२. निष्कर्ष	51
५.३. सुझावहरु	53
५.३.१. थप अध्ययनका लागि सिफारिस	54

सन्दर्भसामग्री

अनुसूची